

Чернігівщина напередодні німецької окупації очима сільського вчителя
(Браженка Дмитра Захаровича).

В даній публікації вперше оприлюднений початок щоденника сільського вчителя с. Авдіївки Чернігівської області Браженка Д.З. часів Другої світової війни. В передмові підкреслюється актуальність та історична цінність джерела, аналізуються його основні характеристики

Ключові слова: щоденник, німецька окупація, сільський вчитель, історія повсякденності.

В данной публикации впервые обнародовано начало дневника сельского учителя с. Авдеевки, Черниговской области Браженка Д.З. времен Второй мировой войны. В предисловии подчеркивается актуальность и историческая ценность источника, анализируются его основные характеристики.

Ключевые слова: дневник, немецкая оккупация, сельский учитель, история повседневности.

The article first brings into the light the beginning of a rural teacher's diary of the village Avdiivka Chernigiv region Brazhenko D. Z. World War II period. In the introductory part emphasizes the topicality and historical value of the source, its main descriptions are researched.

Key words: diary, German occupation, rural teacher, everyday life history.

Пошук та оприлюднення раніше не використаних джерел особового характеру – спогадів, мемуарів, листів, щоденників – одне з актуальних завдань сучасної науки. Подібні джерела часів Другої світової війни дають змогу зазирнути у найскладніші історичні події з точки зору звичайної людини, яку війна поставила на межу балансування між життям і смертю, змушуючи шукати власну стратегію виживання. Всебічний аналіз джерел особового характеру разом з джерелами усної історії та документами воєнного часу дає змогу науковцям наблизитися до об'єктивного висвітлення дискусійних питань сучасної історіографії: причин трагедії 1941 р., ставлення населення України до двох ворогуючих режимів тощо.

Щоденник Дмитра Захаровича Браженка є унікальним джерелом для роботи в одному з найбільш актуальних напрямків сучасної науки – історії повсякденності. Інститут історії України НАН України з 2010 р. започаткував серію монографічних видань під назвою «З історії повсякденного життя в

Україні» [1], питання методології та конкретних проблем воєнного повсякдення розглянуті у щорічнику «Сторінки воєнної історії України» [2]. Питанням історії повсякденності присвячуються наукові конференції за участю провідних українських істориків, які визнають, що дана проблематика залишається поки що «білою плямою» у вітчизняній історіографії [3]. Здійсненню «антропологічного повороту» у галузі повсякденної історії війни сприятиме залучення нових джерел, що ігнорувалися попередниками.

Традиція оприлюднення мемуарів радянських полководців Другої світової війни: Г.К. Жукова, І.Х. Баграмяна, К.С. Москаленка, В.С. Петрова, більшість з яких у своїх спогадах описували і події на Чернігівщині, існувала в радянській історіографії [4]. Звісно, вони були в значній мірі препаровані цензурою.

В останні десятиліття інтерес науковців до особових джерел зростає. Свідченням цього є сучасне перевидання щоденників командирів партизанських загонів, в тому числі М.М. Попудренка та Г.В. Балицького [5], що діяли на території Чернігівщини. Привернув увагу і юнацький щоденник В. Косяненка часів німецько-фашистської окупації Сосниці [6]. На жаль, подібних джерел, що проливають світло на проблему окупаційного режиму на Україні, та, зокрема, на Чернігівщині, обмаль, і оприлюднення кожного з них має велике значення для науковців.

На відміну від щоденників та мемуарів, виданих в радянські часи, щоденник Дмитра Захаровича Браженка писався не для друку і не піддавався радянській цензурі. На відміну від юнацького щоденника В. Косяненка, записи Д.З. Браженка неможливо було передати у будь-яку установу радянського часу (музей, архів і т.д.), оскільки вони містили правдиву інформацію про ставлення селянства та й самого автора не лише до окупантів, а й до радянського режиму та партизанів. Ймовірно, лише зараз підійшов час для їх оприлюднення.

Автор даного щоденника, Браженко Дмитро Захарович народився у 1911 р. у с. Ново-Аврамівка, Хорольського району, Полтавської області. На

початку 30-х рр. працював механіком МТС в селі Авдіївка Понорницького району Чернігівської області. Після цього проходив службу в лавах радянської армії. З 1936 р. працював вчителем історії та географії у Авдіївській школі, одночасно заочно навчаючись на історико-географічному факультеті Харківського педагогічного інституту, який закінчив у 1940 р. На час наступу німецьких військ на СРСР Дмитру Захаровичу виповнилося 30 років. Він був одружений, виховував двох доньок віком 4-х і 1-го року. У червні 1941 р. був мобілізований до лав Червоної армії. Потрапив на розгортання воєнного госпіталю у м. Ніжин, де працював на посаді помічника завгоспу. Оскільки фронт дуже швидко наближався до Чернігівщини, госпіталь евакуювали, а Д.З. Браженка командували до Понорницького военкомату, який відпустив його до особового розпорядження. Наприкінці серпня Чернігівщина вже була захоплена німецькими військами. Впродовж 1941 р. школи на Чернігівщині не працювали, отже, автор щоденників змушений був працювати в колгоспі. Наприкінці грудня 1941 р. окупаційною владою був призначений завідуючим Авдіївською середньою школою та отримав завдання підготувати школу до навчання.

21 серпня 1942 р. Д.З. Браженко змушений був із дружиною та дітьми виїхати із села Авдіївки Чернігівської області до своєї рідні в село Ново-Аврамівку, Хорольського району, Полтавської області. Причиною переїзду стало посилення німцями репресій в селі Авдіївка, від яких постраждала родина дружини Євдокії. На Полтавщині отримав посаду директора школи в селі Вергуни, неподалік від рідної Ново-Аврамівки. Школа розпочала роботу тільки у квітні 1943 р., а у вересні Полтавщина була звільнена від німців. 8 жовтня 1943 р. Д.З. Браженко був мобілізований на фронт. В цьому ж 1943 р. Дмитро Захарович загинув на Ленінградському фронті в званні старшого лейтенанта.

Щоденник являє собою два великих зшитки з зошитів у клітинку та лінійку та окремий зошит із записами подій травня – червня 1943 р.

(47 сторінок). До першого зшитку з 441 сторінки, що має тверду оправу з синього картону увійшли записи, що велися починаючи з 22 червня до 31 грудня 1941 р. (на території Чернігівщини), а також з 1 січня до 8 жовтня 1943 р. за виключенням травня – червня (в Хорольському районі Полтавської області). До другого зшитку з 516 сторінок (без оправи) увійшли записи за 1942 р.: з 1 січня до 29 грудня. Записи робилися синіми, фіолетовими та червоними чорнилами і, подекуди, олівцем. Назви окремих місяців автор випишував червоною фарбою прописними літерами розміром на цілу сторінку. Автор робив нотатки майже щодня, перерва у записах не перевищувала двох днів. Оригінал щоденників Д.З. Браженка нині зберігається у його доньки Лазаренко Ніни Дмитрівни та онука Лазаренка Анатолія Миколайовича, за згоди та сприяння яких ми започатковуємо його видання.

За словами родичів автора щоденника зошити були зшиті ним самим (другий зшиток робився нашвидкуруч за допомогою шпагату). Слід зазначити, що в лихоманці перших воєнних місяців, коли родина Браженків планувала переїзд на Полтавщину та неодноразово збирала речі, сам автор втрачав власні записи (з 20 липня по 10 серпня), а потім відновлював їх з пам'яті вже у жовтні місяці, про що зазначено на сторінках, датованих 1 серпня та 29 жовтня. Пізніше автор згадав, що помилився з датою появи літака у Авдіївці на 10 днів (подія сталася не 3 серпня, а 23 липня) [29 жовтня, 1941]. Зрозуміло, що за таких обставин можливі припущення і інших хронологічних неточностей.

Втрачені листи, а також окремі затерті та вирвані самим автором слова або цілі рядки подані в тексті купюрами [...], в посиланнях внизу сторінки ми вказуємо на масштаб та характер пошкодження тексту.

В цілому рукописи Дмитра Захаровича цілком читабельні, хоча розбірливість почерку та стилістичні особливості тексту в значній мірі залежала від настрою автора: в спокійних філософських роздумах почерк рівніший, а мова ближча до літературної, в тривожні дні наближення фронту

або при відображенні емоційно значимих для автора епізодів почерк псується, з'являється більше діалектних слів, не завжди співпадають відмінки і т.д.

Вбачаючи значну цінність даного джерела не лише для істориків, а й для лінгвістів, ми повністю зберегли мову автора, полтавський діалект першої половини ХХ ст., не вносячи правок ані в орфографію, ані в синтаксис. Жодна редакція оригіналу нами не допускалася, тому в щоденнику трапляться давно невживані слова, а також криптоніми, які нами не розшифровувалися. Текст оригіналу дає змогу донести до читача як авторський стиль, так і відчуття тієї епохи, що безперечно була відображена у народній мові. Посиланнями внизу сторінки ми зробили найнеобхідніші пояснення до тексту з роз'ясненням абревіатур, деяких невживаних сьогодні слів, уточненням географічних назв та історичних персоналій, про які йдеться в тексті автора.

Наприкінці щоденника автор зазначає, що записи робив для нащадків, зокрема, для своїх дітей. Однак вірогідніше, це була давня внутрішня потреба і звичка довіряти власні думки паперу (оскільки щоденники велися і в 30-ті роки). Щоденник Дмитра Захаровича, який на 1941 рік ще не мав і 30 років, але вже мав досвід роботи як механізатора, так і сільського вчителя (інтелігента у першому поколінні), дуже тонко відображає суспільну свідомість українського села. Автор абсолютно відвертий у своїх записах: викладає в них власне ставлення до подій 1941 – 1943 рр., яке не співпадало з офіційною пропагандою; його почуття до рідних, сусідів, місцевого керівництва нерідко виглядають досить егоїстичними. Події особистого, сімейного життя автора переплітаються в записах з місцевими подіями військового часу, сільськими плітками, інформацією з районних газет, філософськими роздумами про причини та наслідки війни та місце в ній пересічного українця. При цьому автор щоденників не лише критикував оточуючу спільноту та низький рівень селянської свідомості, а й самокритично визнавав власні слабкості в епізодах, коли він, піддаючись

загалу, дозволяв і собі пияцтво, самогоноваріння, дрібні крадіжки. Не приховував автор і свій страх перед німецькою владою, партизанами, боязнь потрапити на фронт і т.д.

Дмитро Браженко у власних записах не лише фіксує внутрішнє сприйняття подій, а й видає власні рефлексії на них. Внутрішня чесність допомогла автору донести до читача постійне відчуття страху, присутнє в тій чи іншій мірі чи не на кожній сторінці щоденника. Дуже чітко він передає той шоківий стан суспільства, яке роками переконували у тому, що війна буде вестися на чужій території, з 1939 р. – що режим Гітлера є дружнім для СРСР. Тому з перших днів німецького наступу всі думаючі люди, автор щоденників в тому числі, переймалися питанням про причини трагедії, що розгорталася на їхніх очах. Вже з перших днів наступу німців на територію СРСР сільський вчитель відчуває наростання атмосфери недовіри та підозри один до одного всередині суспільства. Загальна паніка проявлялася у постійному пошуку шпигунів по всій Чернігівщині.

У записах знайшли відображення основні міфи, стереотипи та явища селянської свідомості воєнного часу: ще до приходу німців міф про цивілізовану німецьку націю, яка не здатна до масових репресій; пізніше – про зраду радянського генералітету (в тому числі генерала Павлова і навіть Кирпоноса); мотиви загального небажання селян воювати, захищаючи «грами що одержують на трудодні, черги, що валкою простягаються біля магазинів»[7 жовтня, 1941], підвищення інтересу до релігійності та містицизму у вигляді гадань про повернення додому мобілізованих чоловіків або розповсюдження релігійних записок. Вкрай важливим для істориків воєнного повсякдення є те, що записи містять не лише педантичну фіксацію всіх подій, що траплялися в житті автора та його оточення, а й спроби мотивації автором власної поведінки та поведінки своїх односельчан. Отже, дане джерело дає можливість виявити характеристики широкого спектру людських переживань, реакцій, мотиваційних імпульсів, а також моделей поведінки в умовах окупаційного режиму 1941 – 1943 рр.

Доля мешканців Авдіївки залежала від загального перебігу подій на фронті. Вже перші дні війни засвідчили, що її сюжет розвивається не за сценарієм радянського керівництва: Червона армія зазнала ряд катастрофічних поразок. У серпні 1941 року велися великі битви за Смоленськ і Київ. Під Смоленськом німці здобули важку перемогу, однак вони ніяк не могли заволодіти Києвом. Оскільки намічений Гітлером план «Барбаросса» на той час вже не виконувався, перед німецьким командуванням постала дилема: продовжувати наступ на Москву, полишивши на півдні непідкорений Київ, чи кинути всі сили на Україну, забезпечивши власну армію додатковими ресурсами. Був прийнятий другий варіант розвитку наступу. 21 серпня за наказом Гітлера основні сили групи армій «Центр» (піхотна армія й танкова група Гудеріана) розверталися від Смоленка і Гомеля на південь [7, с.14]. Через помилку командування Південно-Західного фронту німцям вдалося форсувати Дніпро в районі Окуніново. При спробах ліквідації Окуніновського плацдарму, війська та тили Центального та Брянського фронтів змішалися, що допомогло танковій групі Гудеріана прорвати південний фланг Брянського фронту і 26 серпня захопити Новгород-Сіверський та територію півночі Чернігівщини, включаючи і село Авдіївку [8, с.7].

В даній публікації ми оприлюднюємо лише початок щоденника Д.З. Браженка – записи за два місяці: з 22 червня до 25 серпня 1941 р. Вибір останньої дати не випадковий, оскільки 26 серпня 1941 р. розпочалась нова трагічна сторінка в житті автора та всього села Авдіївки Понорницького району Чернігівської області – німецька окупація.

Джерела та література:

1. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921 – 1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред.. С.В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. В 2-хкн. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-хрр.): Колективна монографія / Відп. ред..В.М. Даниленко. НАН України.

- Інститут історії України. В 2-х кн. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010.
2. Лисенко О. Соціальні аспекти окупації України: методологія проблеми // Сторінки воєнної історії України: Зб. Наук. Статей / Відп. Ред. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – Вип. 11. – К., 2008. – С.3-9.
 3. Кульчицький С. Чому треба вивчати повсякденне життя // “Історія повсякденності: теорія та практика”: матеріали Всеукр. наук. конф. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 10–11. Лисенко О. Історія повсякденності як галузь наукового знання (повсякденна історія війни: методологічні нотатки) // Там само. – С. 11–19.
 4. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления В 2 т. М.: Олма-Пресс, 2002. – 415 с.; Баграмян И.Х. Так начиналась война. – К. Политиздат Украины, 1984. – 493 с.; Москаленко К.С. На південно-західному напрямі. 1941 – 1943. Спогади командарма. В 2-х кн. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1984; Петров В.С. Прошлое с нами. – К.: Политиздат Украины, 1977. – 368 с.
 5. Партизанская война на Украине: Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941 – 1944. / Сост. О.В. Бажан, С.И. Власенко, А.В. Кентий, Л.В. Легасова, В.С. Лозицкий (рук.) – М., 2010. – 670 с.; Партизанська слава. Чернігівська область / Упорядники: О.Б. Коваленко, О.В. Лисенко, І.М. Цимбаленко; – Чернігів: Десна Поліграф, 2011. – 496 с.; Щоденник М.М. Попудренка (23 серпня 1941 р. – 19 січня 1943 р.) // Сіверянський літопис. – 2000. – №3. – С. 47 – 76; №4. – С. 65 – 105.
 6. Косяненко В. Юнацький щоденник часів німецько-фашистської окупації Сосниці (записи 1941 – 1943 років) // Сіверянський літопис. – 1998. – №4. – С. 109 – 124.
 7. Леп’явко С. Чернігів у роки війни (1941 – 1943). – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2011. – 64 с.
 8. Быков К. Киевский «котел». Крупнейшее поражение Красной Армии. – М.: Яуза, Эксма, 2006. – 496 с.

ЩОДЕННИК Д.З. БРАЖЕНКА (1941–1943 рр.)

22 червня

Що принудило мене знову розпочати писати щоденник після довгого перерива? Всесвітня подія, нова, очевидно, ера в історії людства, що розпочинається з сьогоднішнього дня. Сьогодні рано-вранці Німеччина оголосила війну СРСР.

Ще я був у постелі, як мене позвано десяцьким у сільраду до телефона. Що за причина? Хутко зібравшись пішов у сільраду. Визивав воєнкомат на 9 годину ранку з’явитися в воєнкомат. Хоч годинник і показував уже 9 годин. Але мусиш поспішати. Воєннозабов’язаний. В 10 годині я вже був у воєнкоматі за 7 км. від Авдіївки в Понорниці; Доставився на воєнкомат. Мені та кільком чоловікам приказали іти в школу робити уборку (?!). Все вияснилося лише в 12 годин 15 хвилин. Рівно в 12 г. 15 хв. по радіо виступив Молотов, який в своїй промові оголосив, рано-вранці Німеччина по зрадницьки напала на СРСР.

Те чого радянський народ не хотів, нарешті здійснилося. Війна нав’язана. З виступу Молотова видно, що враг сильний і хитрий. Про серйозність і становище СРСР говорить сам виступ. Пригадується польська, фінська кампанії. Події на оз. Хасан і в Монголії, то такого тону в виступах не було. Молотов оголосив

вітчизняну війну. Мені тільки кажеється що вітчизняну війну прийдеється провадити в тяжких умовах, бо багато прийняло повідомлення про війну з незадоволенням. На мітингу, який сьогодні проведений в м. Понорниці секретарем Райкому партії т. Іващенко, не помічалось патріотичного піднесення. В повітрі наче що висіло загрозове і смертельне.

Для мене повідомлення про війну навіяло неприємне почуття. Кров, сльози, голод, сирітство, злидні, позбавлення житла – ось плоди війни. Але мій обов'язок, як і обов'язок мільонів коли позове уряд стати з рушницею в руках на захист СРСР. Це вимагає громадянство СРСР. Увесь день ішов дощ. Вечером попросився додому. Вирішив від тоски хоч випить. Взяв пів літри «московської» і дома вечером в кругу товариства випили.

Всяк ми толкували про війну. Ми були прибічники непереможності Червоної Армії, інші говорили, що сила німецької армії не уступить силі Червоної Армії. Частково і я був такої думки, але не хотів цього висловлювати, бо необдумані слова можуть погано вплинути на людину, що висловились. Вони кажуть що в них ця віра народилась хоч би із того, що німецька армія протягом всієї війни не мала крупної поразки крім перемоги. Да не можна сказати, що французька армія, або англійська були слабими, а примушені були позорно тікати і капітулювати. Переможні походи німецької армії посилюють бойовий дух німецького солдата. А в цілому вечер ми провели, підіймаючи бокали тільки за перемогу Червоної Армії, за повернення скорі мобілізованих додому.

23 червня

В 6 годині ранку був уже в Понорниці. У 7 годин слухав останні вісті. Нічого потішного вони нам не принесли. Німецькі війська вклинились на радянську територію і зайняли ряд міст. Мене воєнкомат мобілізував в зборочний пункт для технічної роботи в відділ резервів. Сьогодні вже поступила перша партія мобілізованих на фронт. Що означав один лише їх вираз обличчя: зажуриність, заклопотаність, а в інших і сльози. На фронт зібрались відправляти великий натовп народу. Чому ж в їх не радісний вираз обличчя. Правда є з відправляючих сильні духом, так інші говорили: – До побачення. Бажаю зустрічі в Берліні.

24 червня

Ранком в 7 годині все населення Понорниці слухає останні вісті по радіо. Але нічого радісного. Німецькі війська продовжують просуватися вперед. Це навіває пісмістичний настрій. Сьогодні велика партія мобілізованих відправлено на станцію, а слідом вереницею тяглися жінки, діти.

В 4 годині вечора до мене підійшов товариш по роботі подав руку і сказав: – Ну прощай! Можливо і не побачимось. Іди в воєнкомат. Получиш документ для відправки в часть. Невіра і особлива пригніченість з'явилась. Але мусиш підкоритися. Одержавши розрахунок по роботі я вечером був уже дома і готовився до виїзду. Через товаришів удалося дістати горілки і влаштував не погану вечоринку.

Сьогодні все дома мені казалось таке миле, а особливо дочка Валя. Про неї я й забув згадати. Вона сьогодні до мене якось особливо припадає наче предсказує щось погане. І так завтра в далеку невідому для мене путь. Путь з-за якої сьогодні

в Понорниці один з воєннообов'язаних відрубав собі палець.

Вечер скінчився. Темою розмов була війна і її ісход. Не забуду як техроб школи твердив, що знов царем Росії буде Михайло, що переживає в Румунії.

25 червня

Сьогодні я рано вибув з Авдіївки. До самої Понорниці мене проводила дружина і дочка Валя. Найбільша жаль бере за Валю. Менша дочка Ніна, ще не так далась в знаки, менше до неї привик.

З Понорниці мене, директора пенькозавода Рибалко, врача Авдіївської лікарні Закревського і зав Понорницького РВНО¹ Олійника направили знову через Авдіївку до Новгород – Сіверського й далі в Ніжин в розпорядження Ніжинського горздраввідділу. Виникає питання чому в горздраввідділу учителя?! Догадуюсь в 1939 р. в польську кампанію я був мобілізований в госпіталь. Очевидно знов туди.

В Новгород – Сіверському нам пощастило дістати водки. А в цей момент їй рад як ніколи. Випивши, почував себе веселіше. В Н.-Сіверську пройшла паніка ніби німецький самолёт викинув в районі міста десант. Один з парашутистів затриманий, який зізнався, що парашутистів на Україні висаджено дуже багато. З Новгород – Сіверського ми відправилися на ст. Пироговку для відправки в Ніжин. Після водки завжди сон бере. Лягли в садочку відпочити. Раптом чую: – Товариш пішли за мною. Лупаю очима. Перед мною стоїть міліціонер і просить слідувати за ним в станціонне помешкання. Там поцікавилися нами хто ми такі і куди їдемо. Показавши документи нас відпустили.

Після цього ми шутили з врача. Він мав капелюха і носив очки. До цього всього його вираз обличчя нагадувало не то шпіона не то іноземця. Це наводило підозріння пироговчанам, а тим більше міліції. Вечером в 6 годин ми поїздом вирушили на Ніжин. І так прощайте не раз протоптані землі Новгород – Сіверщини і Понорниччини. Можливо що більше не буду вас топтати. Тільки подумати: війна!

26 червня

Всю ніч був у дорозі в вагоні. Куди і що не послухаєш – одна тема балачок – війна. В Бахмачі в вагон сіли жінки-біженки. Так ось вони перші страдальниці війни. Вони їдуть з погран полоси з Західної Білорусі, які перші відчували силу і могутність німецької зброї. Який кошмар, яке страхіття розповідають вони. Матері тіряли своїх дітей, сиротили їх, а багато гинули від осколків бомб. Інші повідомляють:

– Мінськ горить.

Мимоволі пригадуються слова Ворошилова: якщо ворог нападе, розіб'ємо його на його території. Ілюзії, більш ніщо. Хто винувник війни – це для мене загадка.

Ранком ми вже були в горздраввідділі. Мене, Закревського і Олійника направили в воєнгоспіталь в приміщення педінституту. В Ніжині відчувалася

¹ Районний відділ народної освіти

війна. Вулиці зриті окопами. Населення ходить в протигазах. По шляху з станції була одна воздушна тривога. В воєнгоспіталі, на велике моє здивування, мене призначали на посаду техника по водопроводам і каналізації з окладом 650 крб. Я заявив, що з цією спеціальністю я не обізнан і не хочу бути перед воєнтрибуналом на скам'ї підсудних.

Начальник воєнгоспіталя поручив своєму заміснику підшукати іншу роботу, а я приступив до допомоги в розворахуванні госпіталя. Німецькі яструбки відвідували Ніжин. Біля п'яти тривог було протягом дня. Населення Ніжина, особливо діти, налаштовані проти парашутистів. На всіх підрозрілих заявляють приходящим міліціонерам чи воєнним і ті затримуються.

Так було з нами сьогодні. Втрюх ми обідаємо в столовій. На нас якимось особливо подивився один з співробітників столової. Хвилин через 10 з'являється міліціонер. Підійшовши до нас, зацікавився нами і запитав документи. Хто ми такі приставилися. Знову шутки – виновник той же таки врач. Вечером нас направили в гуртожиток. З нами одна і жінка, фельдшер. Подорозі вона поспішала за нами і ніяково озиралася і розглядала по сторонам. Як потім виявилось вона уже раз була піонерами затримана і була примушеним відвідувачем відділу райміліції. Була запідозрена за шпіона. Її зняковий вираз обличчя і особлива будова бров і очей на багатьох навівало думку: шпіон. По дорозі діти указували пальцем і говорили пошепки: шпіон. А це що за народне зборище біля гуртожитка? Як виявилось діти запідозрили в тому ж таки врачу і ще одному шпіонів і привели воєнних. Вся вулиця збіглася побачити «шпіонів». Але документи определили їх хто вони. Було знову сміху з врача Закревського. Проходу йому не давали. Як виявилось його уже сьогодні втретє затримано.

27 червня

Сьогодні знову мав інтерв'ю з начальником госпіталя. Заявив йому, що я не спеціаліст по водопроводу і каналізації. Начальник ще й накричав. Думає, що сімулірую. Ще налякав що переведе в стройову дивізію. З цього я определив, що боїться анахтемська¹ душа фронту. А хтось же мусить бути і там. Що ти хочеш, кожен хоче увільнути від фронту і сидіти десь у тилу. А послідні вісті нічого потішного не приносять. Очевідно Гродно, Білосток, Вільно, Каунас пали. Бойові дії набирають день-у-день все більш і більш великих масштабів.

28 червня

Добре б було коли б здійснилося те, що сьогодні сказав мені замісник начальника госпіталя. Він сказав, що можливо мене откомандирують до Понорницького воєнкомата.

Сьогодні в столовій зустрів Рибалко. Оказується, що він теж робить при госпіталі в середній школі пом. нач. по постачанню. Вважає себе за щасливця. Йому напрям був у полк, але полк виїхав на фронт. Я працюю в госпіталі як пом. нач. по хоз. часті. Мені то що. Довше тут пробуду, більше гарантії за життя. Бо воєнкомат може надіслати в другу часть.

¹ діалект, слово близьке за значенням до «проклята», «нечиста»

30 червня

Сьогодні ударний день по госпіталю. Іде посилена підготовка до прийому ранених. Вечером начальником дано наказу нікого не випускати з двора. Всім бути на своїх місцях. Я посилено працюю вже третій день на світомаскіровці госпіталю. Ноги наче не свої. Відчувається велика втома. До всього цього ноги сильно потіють, що приводить до огидного відчуття і болю.

Вечером начальники госпіталю вибігали в двір і дивилися чи ніде в вікна не проходить світло. Там де був заставляли затемняти.

ЛИПЕНЬ

1 липня

Цю ніч спав в гаражі в автомашині з соломою. Ще з вечора доставлено трьох ранених. Якась особлива зацікавленість і шанобливість відчував я до них. До цих перших воїнів, що сприйняли бій. Днем до госпіталю потяглися валки підвод і автомашин з раненими. Їх було більше чим ожидали. Прийомна госпіталю не співала пропускати. Не вистачало гарячої води для душевої. Весь день пройшов в біганині. Толком не вдалося поговорити з пораненими за бойові епізоди.

2 липня

Веселі і життєрадісні хлопці червоноармійці. Легкоранені навіть примудрялися танцювати. Сміх, співи все це нагадувало не госпіталь, а санаторій. Медперсонал (жіночий пол) зайнятий бесідами з раненими. Майже всі ранені з Тарнополя.

Розповідають що це було так. 22 червня була неділя, вихідний день. Проти вихідного червоноармійці довго гуляли в театрах, в кіно. Підйом в неділю пізніше обичного. Частина ком состава відлучилась із часті. При таких обставинах рано на світанку 22 червня над лагерьми появилися німецькі літаки і почали обстрілювати сплячих червоноармійців. Бійці заявляють що їм обідно що їх називають вояками, а жодної пулі не випустили.

А один, мені каже надмірно задавакуватий, заявляє, що коли вилічиться то неодмінно добровольно спуститься на парашуті в Берліні, над райстагом з диверсійною метою. Безумовно цього він не зробить, бо цеж неможливо, як неможливо побачити своє вухо, без дзеркала. Але що мені подобається, то це його патріотичне піднесення. Коли б усі так, то не плохо було.

Після майже безсонної ночі мене клонить до сну. На цим кінчаю писати.

5 липня

Сьогодні прибула велика партія поранених. Місць не хватає. Госпіталь розрахований на 1000 койок, а прибуло 1200 ранених. Зайняли і клуб під палатки. Сьогодні пройшов я по госпіталю і заглянув у палати. Ось одна з палаток важкоранених. Ноги чи руки взяті в лубок. Вони нерухомо повистягались в повітря. Все це нагадує поламааного вбезпорядку лісу.

Учора одного бійця вже похоронили. Умер бідняга. Був ранений в ногу і зовсім вибили полового члена. На його місці чорніла і гноїлася велика слизиста дирка. Сам він з Казахстану.

6 липня

Сьогодні неділя. Ще рано-вранці радіо і сирени оповістили про тривогу. Не дивлячись на велику облачність і дощ німецький літак прорвався в район Ніжина. Лише через кілька хвилин піднялися радянські літаки.

Відпочити б хоч сьогодні. Вихідний же день. Але ми позбавлені всяких вихідних. На роботі мусимо бути в 8 годин і до самого вечора до 19 годин. Після 10 годин всякий рух по городу припиняється. Після цього створюється могильна тишина в місті. Хіба тільки порушить ночну тишу торохтіння коліс на станції паровозів.

7 ЛИПНЯ

Послідні ізвестія з Москви нічого потішного для Росії не принесли. Бої ідуть уже в районі Мінська і других міст Східної Білорусії. Майже вся Західна Україна, можна догадуватися по сводках, зайнята. Німецькі війська окрилені славою успішно просуваються вперед.

Сьогодні пом. нач. госпітала нарешті вирішив мене откомандирувати в Понорницький военкомат. Вдалося дістати кілограм цукру. Дома його не дістанеш. Вечером зустрівся з товаришами Олійник, Рибалка і Закревський. Згадали нашу подорож до Ніжина. Врач і сьогодні уявляв з себе підозрілу особу. Гімнастерка, военний капелюх, штани під ботинки, окуляри. Точно шпiон.

8 ЛИПНЯ

Здав своє обмундирування, якого ні разу не носив, поскільки не получив чобіт. Дньом одержав розрахунок і пішов у город щоб що купити. Удалось дістати матерії 13 метрів. Це найкращий буде подарок додому. Дивом зустрів знову Рибалку. Просив, щоб вечером до його зайшов. Очевідно думає передачу дати. Тай обіцяв знайти півбутилку. Погуляти вечер, а то чи більше вдасться побачитись. Одно тільки слово війна приводить до плачу. В 10 годин вечора вийшли на станції. По дорозі п'ять раз зупиняли і питали документи. Побував і в відділі міліції.

9 ЛИПНЯ

Ночью виїхав поїздом на Чернігів. Майже всю дорогу проспав. Ранком був уже в Чернігові. Слухав послідні відомості по радіо. Все як раніше по заготовленій сводці: наші війська відступали і зайняли оборонний рубіж.

Одно тіль мені не ясно. З сводок видно, що Червона армія відступає, але потері німецької авіації більші. Виходить, що радянська авіація сильніша. Чому ж вона не припинить наступу.

Весь день проходив по Чернігові. Купив пару платків. А вечером у 6 годин вирушив парохомом до пристані Мізин в Понорницькому р-ні по річці Десні. На пристані в Чернігові зібралося сила люду, переважно біженці – черніговці. Чому передчасна паніка? Де ще противник, а вже втеча. Тікають переважно євреї і частина сімей комуністів. Більше 300 сімей біженців виїзжає парохомом, а скільки їх на вокзалі. Кінця-краю їх не видно. Що їх гонить! Не віреться мені, щоб культурні німці та були такими варварами, щоб так мучили людей, особливо євреїв, комуністів і службовців. Це свого роду пропаганда серед певного прошарку населення. О 6^й годині парохом відчалився і вирушив. Стояла прекрасна

погода. Тільки втішаться залюбки природой. Але тільки подумати війна, відпадає до цього охота.

10 липня

Весь день у дорозі парохомом. В голові рой думок, і все зв'язане з війною. Для чого війна і для чого вона нужна. А найбільше мучить те що нам невідомі причини війни. Не може бути щоб не було спірних питань між СРСР і Німечинною. Такі питання були. Їх до нас не доводили. Про їх радянська преса змовчувала. А якщо спірні питання були і про них нам не повідомлялось, то уряд знав про війну, а з цього повинно все бути підготовлено. Ноччю будемо в Мізині. Заїду до свого приятеля Крижановського – учителя. Сходжу візьму в буфеті на параході бутилку портвейного.

11 липня

Ноччю прибув до Крижановського. Села не стало ішла мобілізація і мобілізація масова. Крижанівського дома не було, був у сільраді. Ліг без його спати. О 8^й годині проснувся Не спав і Крижановський. Смачно поснідавши, вирішили поїхати на річку на весь день ловити рибу. Підговорили одного старика з неводом, сіли годин у 12 дня і поїхали кілометрів за 4 по рибу. Прийшлося плисти проти течії. На низькому березі я вже виконував роль бурлаки, тягнув човен за віршовку. Приїхавши на місце добре викупались, трохи поїли і знову в воду купатись. Комфортабельні плити біля річки чорт побери. Тут же біля річки колгоспна пасіка.

Спробував я було ловити підсакою рибу. Але хоч би риб'яче око чи. Вечором підїхав старичок з рибалками. До їх включився Крижановський і почалася рибна ловля. Напоївши чаєм і уложивши спати біля куреня Толю сина Крижанівського я сів на лодку і поїхав на річку. Захоплююся природою річки. Особливо ніччю. На березі рибалки кладуть огонь і він сребристо виблискує на водній поверхні. Течія води виграє мелодію на поворотах чи об очерет і верболіз та човен. Весла м'ягко плюскоають об сребристу поверхню ріки. Пізно ноччю і зійшов місяць. Природа ще покрасивішала. Казалось би не налюбуєся такою чарівною природою. Катався б човнем усю ніч і спать би не хотів. Катаюсь я зараз, а скільки тепер безвинних солдат проливає кров, вмирає в судоргах. Їхавши на річку Крижановський мені сказав, що не до ловлі риби тепер. Я тільки те розумів, що ми приятелі не погані і тому він мені запропонував поїхати на річку. Між іншим сьогодні я в нього дізнася по радіо, що командувавцем на північно-західному напрямі призначений Ворошилов, західному Тимошенко, південно-західному – Будьонний.

Пізно ноччу я теж ліг спати біля куреня, після того як побачив кілька разів рибалок що тягли невод. Улов слабенський.

12 липня

Встав коли сонце почало припікати в боки. Крижановський зовсім не спав і вже готовив лодку для від'їзду в Мізин. Нам попало риби біля 24 кг. Погрузивши на лодку відправились додому. За течією доїхали за півгодини. Поки нам приготували снідять лягли трохи поспати. Так пройшло з годину. Сніданок був уже готовий. Смачно поснідавши пішов у лавку сплавконтори купив чоботи за 85 крб хоч і великі, а пригодяться. Дружина буде стирати білизну в них. Взявши

чоботи, риби з півпуда та інший багаж з дороги, вирушив в Авдіївку за 20 км. К 4^м годинам був уже дома. Ще по дорозі виявилось, що в Авдіївці пройшла мобілізація. Більшість чоловіків мобілізовано. Взято Назара, дядю Сашу, на якого найменше надіявся. По дорозі селяни не вірили, що мене відпустили, похитуючи голови журилися за своїми чоловіками, братами, синами і батьками.

Не буду вже описувати про радість дружини і Валі моєму появленню. Це загальновідомо. Моя риба, горілка товаришів сприяли влаштуванню гарної вечеринки.

В воєнкоматі думаю явитися 14 липня. Нема чого спішити з своєю головою. Раніше явись – скоріше візьмуть. Хоч день вільно подихаю.

14 липня

Надумався сьогодні відвідати воєнкомат, віддати йому справку про причини мого повернення. Думав щоб як швидше прибути туди, для цього хотів їхати велосипедом. Почав його справляти. Годин з дві провозився і не справив. В селі мені сказали що буде йти автомашини. Також прождав біля 2^х годин, а потім вирушив пішки. Думав було відставити до завтра, але міліціонер Олійник почав голос повишати, очевидно хоче приписати дезертирство. В Понорниці воєнком Кравченко взяв справку і сказав що покищо я можу бути вільним і йти додому. У 9 годині вечора я був дома. Пощастило приїхати автомашинною.

16 липня

У селі створено батальйон по знищенні авіадесанту. В нього входить щось біля 20 чоловік. Кожен має гвинтівку. Цікаво було б побачити їхню спритність і маневр коли б появилось хоч 3 парашутисти. Саме підобралися такі, що аби цим прикритися від мобілізації хіба яких 5 чоловік з числа партії були вірними своєму призначенню. Добре що мені вдалося ізбігти бути членом батальйону. Краще бути на фронті, бо батальйон створювався [...] ¹.

Сьогодні батальйон підняв у себе тривогу. Хто то десь замітив незнайомця. Всі батальйонці були в лісі. Через годину ведуть молодця. Оказується що це жидовський дядько утік з Кролевця. Не захотів воювати. Ноччю відправили його на Понорницю. Багато ще є таких виродків народних. Безумовно, що це вже ті піддонки що іменувалися вони влучно, які по своїй природі були вороги радянські влади, куркулі, підкуркульники, бандити та різної марки боягузи [...] ² та ін..

Війна винурить на поверхню невдоволення трудящих політикою компартії і радянської влади.

17 липня

Сьогодні одержав листа з дому, в якому пишуть, що Петро в перший день мобілізації був узятий і поїхав і Кременчук, а далі невідомо куди. Коля також слав їм листа з Москви. Галя пише що там написав цілу промову, та таку серцетрогательну. Тільки лише по почерку видно, що коли писав листа, то був в

¹ три з половиною рядки затерті автором

² декілька слів затерті автором

переживаннях. Дуже жаліють, що не вдалося цього літа нам побачитися, а так же хотілося. Уже 4^й рік як не був я в своїх рідних. Найбільше мені жалко мами. Вона ж щодня мене ожидала з сім'єю в гості. А тут ця проклята війна.

Що треба Германії? Хліба, нафти, цукру, чи чого? Але ж все це давали. Чи й прийдеться побачитися коли з своїми рідними. Мене візьмуть знов в армію. А там може все бути.

18 липня

Не можу жити без радіо. Але його не маю. Зате є детекторний прийомник у директора школи Макія, то слухаємо помаленьку. Та однак послідні вісті говорять за те, що Червона армія успіху не має. Хоч зрідка і появляються повідомлення про розгром німецької дивізії, але в територіальному відношенні Червона армія уступає німцям один рубіж за другим. До чого це приведе, сам не знаю. Щоденно літають самольоти, та так низько, що спочатку було лякались жінки і діти ось-ось зачепить крилом. А тепер стали привикати. Я покищо в відпуску до 23 серпня. Але погано проходить мій відпуск. Не поїхати нікуди. Багато товаришів забрано в армії. Немає з ким розвеселитися, з ким випити.

19 липня

Сьогодні субота. Від скуки прийшов було в ліс. Після обіду зайшли з Макієм в буфет і випили по стакану гарного дубняку. Аби скоріше проходив день.

Вечером було зайшов у сільбуд. Там помдиректора по політчасті в МТС¹ робив доповідь про хід воєнних дій. В своїй доповіді він переконливо доводить що Червона армія переможе. І насправді, всі дані є для того щоб перемогти. Якщо в період громадянської війни вона відбила похід 14 держав, то чому ж зараз не перемогти Германію. 23 роки підготовки що небудь же значать!

Одно заважає бути Червоної армії непереможною – це моральний стан селян передітих в солдатську шинелю. Сьогодні був чудовий день. Наче не віриться, що люди людей убивають.

22 липня

20 і 21 липня пройшли для мене буденно як і кожний день, наче по шаблону. Нічого не сталося ні в житті моїм ні в переживанні, що варто було б записати в щоденник.

Сьогодні в моїй сім'ї два імениника. Валі сповнилось чотири роки, а Ніні один рік. Відзначити цю знаменну дату не вдалося. Як на гріх не дістав жодної бутилки горілки. В кооперативи вона не поступає. Я думав що цю знаменну дату в цьому році відзначу дома на Полтавщині, та не сталось, так як жадалось. Правда хоч пообідали добре. Заказав дружині приготувати смачну страву з м'яса.

В других людей правда така страва являється щоденним блюдом, а для мене рідкість, як борщ м'ясний, картошка жарена з м'ясом, холодець. Сьогодні сповнилось і місяць війни. Але результатів не знаю. Не вдається слухати радіо.

¹ Машинно-тракторна станція – державне підприємство, що забезпечувало колгоспи сільськогосподарською технікою, здійснюючи її обслуговування та ремонт, що збільшувало залежність колгоспів від держави.

23 липня

Був сьогодні в Понорниці і дізнався про результати місячної війни з Германією. Казалось би що результати ці говорять що війна іде на користь СРСР. Ось місячні дані: Убитих, ранених і пропавших без вісті німців 1 ½ млн чоловік руських 650 тисяч, збитих німецьких самолітів 6 тисяч, руських 4 тисячі, німецьких танків 6 тисяч, руських 5 тисяч, озброєнь німецьких 8 тисяч, руських 4 тисячі. Якщо такі темпи потірі германських військ будуть і далі, то війна не протягнеться більше 8 – 10 місяців і закінчиться на користь СРСР.

Скучно і нудно сидіти дома без роботи. Та ще в такий період, коли всі колгоспники ударно працюють на полях. Думаю вже й я ходити на роботу.

25 липня

Чудовий сьогодні випав день. Такий теплий та сонячний. Ранок мені завжди напрочуд мені кається чарівничим.

Сьогодні я встав рано. Напала було безсонниця і надоїло мені м'яти боки, я й устав. Було щось біля 8 годин, як я вирушив на роботу в ліс гребти сіно в 2^й бригаді. Веселіше і скоріше проходить час у гурті. В обідній перерив заскочив на пошту і взяв газетку «більшовик» так уже я люблю читати про хід воєнних дій.

Колгоспники попросили, щоб почитав їм також газету. Читав сводку інформбюро про воєнні дії. Найбільше всіх вражає нелюдське катування німцями радянських громадян, особливо службовців, а найбільше комуністів.

28 липня

Сьогодні прийшло відношення з Понорниці про те щоб усі службовці виходили на роботу в колгосп. Все це пов'язано з нестачею робочої сили в колгоспі.

З приводу цього вечером сьогодні відбулася нарада в сільраді де й стояло питання про прикріплення службовців до бригад. Мене прикріпили до другої бригади к-пу «Веселий гай». Багато з колгоспників, звичайно я вважаю з малосвідомих, толкують, що ось побачимо як білоручки будуть працювати. Вони думають що люди родяться одні для розумової, а другі для фізичної роботи. Я ніякої роботи не боюся. Сьогодні я працівник культурного фронту, а завтра, якщо треба буде візьмусь за ручку плуга і рядом з колгоспником буду пахати землю.

30 липня

Не можу обминути такого факту, як схоплення винищувальним батальйоном кілька днів тому дезертира. Сьогодні піймали ще одного. Якщо одна Авдіївка піймала двох дезертирів, то питається скільки ж їх усіх є? Правда це люди з тим душком. Перший з них крупний бандит, а другий аферист. Але це й говорить за те, що великий процент селянства ще не усвідомив становища речей. Ряд колгоспників, правда є робітники і службовці, які не доволні політикою радвлади і компартії, які в першій схватці з ворогом перейдуть на його сторону. Можливо що радянський уряд допустить і ряд помилок в своїй політиці. Переважна більшість селянства вважає своїм ідеалом – це забезпечення його предметами широкого вжитку: мануфактура, обув, цукор та інше. Ряд селян, ідучи на фронт по мобілізації заявляли що з них вояк хай не очікують.

Але ж вдарити уряду в своїй політиці на зміну ідеології таких селян будівництвом легкої промисловості – це значить ще бути залежним від буржуазних країн. І уряд порішив піти по незручному шляху, можливо і враховуючи на невдоволення деякої верстви населення, почала будуватись важка індустрія. Багато обвинувачують радянський уряд в недостатках. Це невірно головним чиновником в цьому являється царська Росія, яка залишила в спадщину не культурну технічно нерозвинену, відсталу і залежну Росію.

СЕРПЕНЬ

1 серпня

Кілька слов щодо щоденника. З 20 липня і по 10 серпня був чорновик щоденника (один зошит), який потірився, а тому прийшлося установлювати з пам'яті аж у жовтні місяці. Можливо що із за цього не буде ідеальної точності.

Сьогодні був у Понорниці в РВНО де відбулася нарада директорів шкіл, де був присутнім і я, як сторонній правда. Нічого особливого не прийшло за сьогоднішній день. Від робітників РВНО дізнався, що там є думка призначити мене директором Авдіївської школи. За це і секретар райкому партії т. Іващенко.

3 серпня

Сьогодні Макій привіз з Чернігова по моєму заказу 20 спиць, втулку до переднього колеса та інші частини до велосипеда. Завтра складу.

Якось перед вечором над Авдіївкою появився самолёт, який прокружлявши пішов на посадку. Сів у люпині. Народу того збіглося – сила. А до цього через годину прийшов увесь винищувальний батальйон, який проводив заняття десь у лісах. Я також зацікавився не так самолётом, як причиною, що визвала його посадку і пішов побачити. Оказалося, що загорілося масло в моторі, вода витекла і все це грозило гибелі самолёта.

4 серпня

Утром мене позвали діжурити до самолёта. Годин у 8м я вже був біля нього. Та тільки не сподобалося мені це діжурство. Навіть не спромоглася сільрада вислати мені зміну. Так простояв я до 10 годин вечора. А до цього всього випала погана погода. Дощ проливник ішов кілька разів протягом дня. Я ховався під стогом сіна, що був за 10 метрів від самолёта, або під розмашистими крилами самолёта. Цілий день проходили до самолёта старі баби і похитуючи головами дивувалися такому по їхньому чудовищу. Одна бабка навіть хрестилася.

5 серпня

Порішив сьогодні скласти велосипеда. Необхідно перебрати всі спиці в передньому колесі. Для цього я й пішов у АРМ¹, до Оріховича. За заявою Оріховича, треба зробити 8 нових ніпельків. Він і пообіцяв їх мені зробити. Навіть сказав що завтра будуть готові. Вставивши кілька спиць я було зібрався додому. Але ось набігла грізна туча і почав іти проливний дощ з безперестанним перекатом грому. Вода кругом стола сплюшним слоєм. Після дощу, ідучи додому,

¹ Авдіївська ремонтна майстерня

зайшов у сільраду, де мені сказали, що визиває воєнкомат. Я до телефона і подзвонив. Звідти мені приказали, щоб я завтра явився в воєнкомат для відправлення в часть. Договорився що вперед я приїду за документами, а потім з Авдіївки виїду на Новгород – Сіверський.

6 серпня

І так я сьогодні раненько прибув знову в воєнкомат. Оказується, що мене думають направити кудись на будівництво шосейної дороги норміровщиком десь під Москвою. Я їм показав документ, що я норміровщик по будівництві воєнних об'єктів огньових точок. Щось комісар там порадився з своїми робітниками і потім повідомив мене, що можу поки іти додому. Не без радості сів я на велосипеда і поїхав на Авдіївку, взявши дві чвертки горілки в сільмазі.

Дома мене приготувались виправляти. Все те що приготували їсти разом і в дорозі тут же кинчили. Перед вечором узяв чвертку в карман і пішов в Шабалтасовку до Оріховича. Однак спиці не були готові. Не було міді для ніпельків. Чвертку випили.

7 серпня

Самольот іще сидить. Дали телеграму в Москву про допомогу. Але не слуху ні духу. Зараз іде посилене готування до зустрічі ворога. Кругом риють окопи, якщо вони що допоможуть. Кілька днів тому направили з Авдіївки першу партію робочих, що того плачу було. Говорять що окопи риють проти танків.

Сьогодні сходив знову до Оріховича і забрав спиці. Вечером приступив до складання велосипеда, але скласти не встиг. Повечеріло. Пізно ввечері слухав радіо послідні ізвестія з Москви. Нічого потішного Червона Армія відступає, здаючи міста за містами. До чого все це приведе. Уже й віра в непереможність Червоної Армії розвіюється, хоч як її гониш з голови. Один жах бере, якщо це буде так.

8 серпня

Нарешті тільки сьогодні вдалося скласти велосипеда. Після довгого перерива в їзді показалося приємно покататися на велосипеді.

Після обіду над Авдїєвкою появился самолёт. Прилетів з Москви на допомогу сидівшому тут кілька днів самолёту. І цей також зробив посадку на люпині. Знову народу збіглося не менше чим до першого.

Що було надзвичайно для Авдіївки, це те що читали сьогоднішній номер газети «Правда». А з газетами тут справа неважна. «Більшовик» доходить до Авдїєвки на 6-7 день. В місцевій газеті мало що цікавого друкують, а повідомлення інформбюро зовсім не друкуються.

10 серпня

Сьогодні вже і я вийшов на роботу в колгосп. Працював у другій бригаді на скирдуванні сіна. На роботу їздив велосипедом.

Після двох днів ремонту самолёту нарешті сьогодні вже було відремонтовано. Ідучи з обіду на роботу самолёт приготувався до польоту. Перш за все чим покинути Авдїєвку самолёт катав голову «Веселого Гаю». На

повороті видно було як самолёт зробив крен на бік, а голова від переляку примушений був заховатися в кабінку самолёта.

Вечером розболілася голова. Думав, що зляжу в ліжку, до того було погане почування.

11 серпня

Сьогодні телефонограмою мене визвано в район в РВНО. Прибувши туди мені дали анкету для заповнення на директорів шкіл. Думають призначити мене директором Авдіївської середньої школи. Який мотив? Директори середніх шкіл повинні мати вищу освіту, а теперішній директор школи Макій має лише середню освіту. З приводу цього була розмова з завідувачем РВНО т. Брагінським.

Прийшлося погодитися стати директором. Потім була бесіда між Макієм і Брагінським. Макія переводять у Вербу директором неповної середньої школи. В столовій мав розмову з робітником военкомата Гончаровим, який сказав, що в армію мене візьмуть.

12 серпня

Ще вчора вечером заступив до діжурства в сільраді. Хоч це і не моя функція, а функція батальйонців, але треба допомагати в воєнний час. Цілу ніч не спав. Протягом ночі ішла мобілізація населення на копання окопів біля Бахмача.

Не подобається мені, що ноччю безпокоять людей. Про це й днём було відомо, скільки треба було взяти людей на окопи. На окопи сослано щось більше 250 чоловік з Авдіївки не менше зібралось випровожати. Кожен думав чи прийдеться побачити сина, дочку, сестру чи брата. На окопи німці кинуть бомбу і тоді згадує як звали.

Робота в полі зовсім припинилася. Кожен ходить розчарований і руки ні до чого не беруться.

13 серпня

Сьогодні мені був наряд на роботу до жниварки лобогрійки, був за погонича. Та не вдалося добре лоба нагріти. Разів чотири обійшли гоні, а потім як почалася поломка за поломкою, то тільки й знай, що справляй. То косогон поламається, то шестерня прийде в негодність. До вечора так і не покосили. В чому ж причина поломки? Через безвідповідальне відношення до розбивки участка бригадам. Вийшло так що гоняйся не вздовж засіяного, а впоперек, то жниварка собі місця не находила, так скакала по гонах, а це впливало на її справність. Болтіки гайочки відходили що приводило до зносу частин. Рішали в колгоспі косити косами, то скоріше буде.

15 серпня

Учора був я біля комбайна. Один раз удалось об'їхати гоні. З обіду пішов дощ, який ішов майже до вечора.

Сьогодні їздив у Понорницю в паспортний стіл. Одержав паспорт на 5 років. 5 років! Тільки подумати в настоящий момент. Зараз один місяць багато значить. Навіть один день може внести в історію значну подію. Заїхав в РВНО. Получив відношенку до Макія, щоб він мені здав школу і їхав приймати Вербенську школу. Та я бачу, що Макій не має охоти їхати в Вербу. А тут передати мені

школу, значило низько себе почувати перед населенням, а особливо перед учнями школи. Та й я не маю особливої охоти приймати школи.

16 серпня

Сьогодні також їздив у Понорницю їздив і Макій. Макію вже категорично пропонується їхати прийняти Вербенську школу. Сказав що завтра буде здавати мені, а післязавтра поїде приймати Вербенську школу. Сьогодні в приватній бесіді з одним з робітників МТС я дізнався, що з перших днів війни командуючий Білоруським воєнним округом Павлов перейшов на сторону німців¹. Він так організував зумів, що на третій день війни в Мінську появилися німецькі танки. Командуючий Київським воєнним округом Кірпонос² також перейшов до німців, ну і ряд інших генералів.

НЕДІЛЯ 17 серпня

Учора Макій говорив, що сьогодні передасть мені школу, але рішив уперед з'їздити в Понорницю в РВНО, очевидно в райпартком, щоб залишитися в Авдіївці. Я також їздив у Понорницю на базар, щоб що купити. По дорозі зустрів Макія. Велосипед відказав йому щось з ним не везе. Не він його, а він її катає. Не держуть повітря камери.

Не потішні вісті приносить радіо, хоч рідко коли його тепер і слухаєш. В кого були прийомники в селі, то забрали в Понорницю. Чому? Чому не дозволяють слухати радіо. В цьому безумовно одна причина. Німецьке радіо, очевидно, на українській, білоруській і російській мові дають сводки воєнних дій, звертаються до населення з відозвами. А хто має свій прийомник, то йому не заборониш слухати різні станції, а хоч і заборониш, то не перевіриш.

Але й московське радіо погані приносить вісті. Німці вже давно зайняли Смоленськ, Житомир і підійшли недалеко до Одеси, Ленінграда, Дніпропетровська. Сводки говорять одно – по всьому фронту від Льодовитого океана до Чорного моря ідуть жорстокі бої. Кіровоград, Первомайськ впали. Причини такої крупної поразки беруть свої корені з командування армією. А якщо командування зрадило то і рядові не охоче будуть воювати.

18 серпня

Сьогодні я прийняв школу. Без охоти Макій здавав. Та й я приймав не з особливої охоти. Коли б ще був період мирного часу, а тож воєнний період, чомусь не впевнений в завтрашній день. Уже не впевнений в тому що наступні німці припиняться.

¹ Мається на увазі Павлов Дмитро Григорович, генерал армії, з 21 червня 1941 р. командуючий військами Західного фронту. Після розгрому значної кількості військ у Білостоксько-Мінському «котлі» 30 червня 1941 р. відсторонений від командування, 4 липня арештований, 22 липня 1941 р. розстріляний. Посмертно реабілітований у 1957 р.

² Кірпонос Михайло Петрович, генерал-полковник, 22 червня 1941 р. очолив створений на базі Київського особого воєнного округу Південно-Західний фронт. Загинув під час Київської операції 20 вересня 1941 р.

Сюда в окремі дні доносяться глухі розриви авіабомб, очевидно німці бомблять залізниці. В МТС і колгоспних є розпорядження про евакуацію тракторів і худоби. До чого може привести ця евакуація? Ну вивезуть трактори, виженуть худобу. А чим же обробляти землю?

Правда це від нас не залежить, це розпорядження урядове і на що воно розраховане.

19 серпня

На все життя пам'ятним залишиться сьогоднішній день. Щось навівало страхітливе. Нігде ніщо не робилося. Всі були на селі. В чому ж причина цьому? Евакуація МТС.

В МТС прийшло розпорядження евакуюватися в Саратовську область. Так от поспішність в цьому привела до буквальної паніки. Трактори знімали від молотарок. Колгоспники в паніці кидали роботу і йшли додому. Після обіду трактори почали збиратися в селі. Яка недогадливість керівників МТС. Трактори збились всі в кучу. При бомбардировці можна їх вивести навечно з строю. Так вечером годин у 8-9 трактори при гуркоту, що наповнював усе село вирушили на Новгород-Сіверськ. За собою вони тягли комбайни, тракторні будки і площадки та інший реманент. Вся ця процесія простяглася на кілька кілометрів.

Днем я був у Понорниці. Хотів одержати гроші. Гроші думають дати тим хто думав евакуюватися. Я виніс також виїхати додому на Полтавщину. Днем гроші одержати не вдалося, то я поїхав вечером, тому, що гроші по телефону дізнався що зав РВНО получил. Але його я вечером не знайшов і з тим поїхав додому.

Їдучи в Понорницю і назад на півночі наблюдав великих блискавок. Багато в Авдіївці говорили, що то арт.канада. Але ж де звук? При такій впишці було б чути звук.

20 серпня

Нарешті вдалося одержати гроші за 10 днів. Гроші виключно дають тим хто думає виїзжати. Їдучи додому по шляху невпинно йшли підводи з біженцями. Ідуть з Білорусії. Уже їдуть навіть з Холменського району і інших сусідніх районів. Куди вони їдуть? Що їх очікує в далекій дорозі.

Яке нещастя їх спіткало. Що їх гонить? Страх, що принесла війна. Кожний хоче жити, ніхто не хоче вмирати, хоч інколи і говорить що надоїло життя. Ось проїджає підвода з 4^{ма} дітьми. Бідна дівчора. Чи знаєте, що з вами буде? Якщо останетесь живі багато буде чого споминати. А зрідка гуркає десь далеко. Авдіївські колгоспники сьогодні гнали скот.

21 серпня

Якийсь пригнічений настрій. Почуваєш себе наче розбитим. Ні до чого руки не хочуть братися. До всього оточуючого відносися безпристрастно. Радіо приносить непотішні вісті Червона армія відступає. Чому такий пісмістичний настрій? Основне це страх за життя себе і сім'ї перед першими германськими солдатами. Радіо, газети говорять, що німці чудовищно знущаються з населення, а особливо з радянських службовців.

Я є службовець вчитель. Виходить що є чого побоюватись. Але інколи проскочить іскорка надії, іскорка віри в те що а можливо до вчителів вони краще

відносяться. Краще бути оце в армії чим тут сидіти й тремтіти перед страхом смерті. Тільки від'їхати з відступаючими частинами.

22 СЕРПНЯ

Бачу що справа не гаразд. Серед паніки і смілчак починає озиратися назад. Так було і сьогодні. Я остаточно порішив виїзжати на свою батьківщину до матері. Знаю що школи не будуть скоро робити, поскільки не легко придбати підручники і програми. А до того давно і був дома, а як на те дають коня і воза з колгоспу.

Раненько рішив заколоти свинку. Хоч і жаль, бо ще не вгодована, але ждати не приходиться. Всякий літературний гамуз непотрібний для мене став. Так щось біля 11 години, коли трохи впоравшись вирішив з'їздити в Понорницю, щоб узяти дозвіл на евакуацію, тому що вчора вже з Авдіївки почали евакуїротися. Виїхали Рибалкі і Т. Чепурна (жінка). Доїхавши велосипедом до сільради мені там сказали, що дзвонив Макій і переказував щоб готовились до евакуації. Я хутчіше додому. Дома піднялася метушня. Всі плачуть. А старий також думав виїзжати тоже на Полтавщину. Він чуть живий ходить. А роботи ще! Ой – ой – йой! Йому також треба заколоти кабанчика. Поїхав до голови колгоспу щоб приготував коней. Всього насобирався виїзжати 4 сім'ї, ще приєднувалися Параска і Євген. Давали три підводи. Чуть впоравшись поїхав у Понорницю, щоб взяти дозвіл на виїзд собі. Але й не приступ. Хай їде жінка, а я повинен сидіти на місці (?) Сказали мені. Безумовно суперечити не приходиться. Це ще добре, що до цього часу я залишався дома. Адже я воєннотрапований в цей час сам собою не розпоряджаюсь.

23 серпня

Все зв'язане в вузли, зложено в чемодани. Оставалося лише одне – погрузитися на підводи і їхати. Але не так легко виїхати. Каті, сестри Дуні, немає десь в окопах і от-от мусить бути. Старий також сьогодні заколов кабанчика, зовсім непідгодованого. Та за це тепер жалкувати не приходиться.

Учорашній день і сьогодні навіть мені приходилося плакати. Гляну на своїх дочок Валю і Ніну, які ж нічого не знають про лихо, сміються, а Валя по прежнему щебече, що поїдемо до баби полтавки. Після цього самі сльози навертаються. А тут ще залишайся один. Хоч і не хочеш, то заплачеш. Всі рідні виїзжають. А де я притулюся? Що їсти зготує? Та приходиться миритись з усім і про той шлях далекий та й невідомий до чого він може привести судьбу людей, що ринулись по ньому. З обіду у голову увійшла тверезість. Виникло вагання їхати чи не їхати. Чомусь більше переваги на те, щоб не їхати. І при такій думці становиться веселіше бадьоріше. К вечеру прийшла й Катя додому. Порішили не їхати. Я спробував ще раз з'їздити в Понорницю, щоб дозволили мені виїхати, або ж тільки сім'ю вивезти. Але не приступ ні в райвоєнкоматі ні в райвоєнкомі. Перед вечером відправляла Авдіївка людей на окопи до Десни. А вже пізно ввечері вся Авдіївка була поставлена на ноги.

Десь на захід чи південно-захід здригнули землю взриви авіабомб, а через 15 хвилин самолёт кинув ракету на парашуті, які на півгодини освітили так, що хоч

голки збирай на 15-20 км в радіусі. На півдні далеко заслонило горизонт. Горів очевидно Бахмач. Не даром з обіду там гуркало.

24 серпня

Як виявилось учорашні вечірні взриви бомоб були від Авдіївки на 8-9 км. Були кинуті на якийсь огник де дньом був табір скотогонів.

Ці зриви так налякали, що багатьох заставило подумати над тим, щоб вирити бомбосховище. Ми так хотіли ноччю копати, а потім облишили. Думаємо що вже переночуємо, а потім і викопаєм.

Чуть тільки встали і поснідали, а я вже з своїми речами перейшов на квартиру до старого, почали копати бомбосховище. До обіду було готове. Розчитали на 10 чоловік сидячих. Правда себе воно не оправдало по названні. Люба бомба упавши проб'є його, але від пуль і ручних гранат сховатися можна.

Був і сьогодні в Понорниці. Нічого нового. Гомель зданий. Чомусь в район приїзжав секретар обкому КП(б)У¹ Федоров².

25 серпня

Після такої біганини, волокити і паніки, наче все набирає нормального обліку. Менше евакуїруючих, скот вигнали, та й привикли до такого положення. Знову починаються думки про школу. Чи буде вона існувати. Чи хватить учнів і чи будуть вони ходити в старші класи, не дивлячись на безплатність освіти. Вже ряд учнів приходять до школи, щоб отримати дані їм роботи на літо.

Однак вечером знову тривога. Був я біля сільради, як голова с/р³ Костюченко об'явила що вскорості очікуються тут танки. Я скоріше тоді побіг додому, щоб хоч паніки там не піднялось. Може ще прийдеться виступити. Але байдуже. А все ж таки ноччю прийшлося чергувати по Шаболтасівському шляху в 4^х. Пізно вечером наблюдали в різних сторонах гарнізону спалахували бомби. Годин у 12 полягали в сіно спати.

¹ Комуністична партія (більшовиків) України

² Фёдоров Олексій Фёдорович — генерал-майор (1943 р.), двічі Герой Радянського Союзу (1942, 1943 рр.) в роки Великої Вітчизняної війни командир Чернігівсько-волинського партизанського з'днання, перший секретар Чернігівського і Волинського підпільних обкомів КП(б)У.

³ сільради